

5.2. Često se osnova krati tako da iza prvoga samoglasnika ostane jedan ili dva suglasnika: *Antica* < *Antonija*, *Barica* < *Bàrbara* (i *Bàra*), *Ivica* < *Ivan*, *Jèlica* < *Jèlena* (i *Jéla*, *Jéle*), *Jürica* < *Jüraj* (i *Jüra*, *Jüre*), *Kätica* < *Katarina* (i *Káta*, *Káte*, *Käta*), *Màrica* < *Màrija* (i *Màra*, *Mára*, *Máre*), *Mâgdica* < *Magdàlena* (i *Mágda*).

5.3. Od imenica m. r. tipa jelen izvedenice su rijetke: *Antùnica* < *Antün*, *Pètrica* < *Pètar*.

Z a k l j u č a k

6. Iz svega što je dosad rečeno, može se kao zaključak reći ovo.

6.0. Izvedenice sufiksom *-ica* od imenica izvode se od svih rodova i svih sklonidbenih tipova, ali je plodan samo od dviju kategorija i osnovni je sustav sadržan u ovim pravilima:

6.1. Ako je u osnovi imenica sklonidbenoga tipa žena, izvedenica sa sufiksom *-ica* znači umanjenicu, npr. *küca* > *küćica*, *lâda* > *lâdica*, *čiča* > *čičica*, *golübica* > *golübićica*.

6.2. Ako je u osnovi imenica sklonidbenoga tipa jelen koja znači muško biće, izvedenica sa sufiksom *-ica* znači žensko biće, npr. *bân* > *bànica*, *Hrvât* > *Hrvätica*, *gölüb* > *golübica*.

UZ JEDNO VRIJEDNO, ALI I KONTROVERZNO AKCENTOLOŠKO DJELO – RAZMIŠLJANJA O GENEZI, SUSTAVU I NORMI

(Josip Matešić, *Der Wortakzent in der serbokroat'schen Schriftsprache*, Heidelberg, Carl Winter – Universitätsverlag, 1970., 8°, 345 str.)

Dalibor Brozović

Iz navedenih bibliografskih podataka može se mnogo saznati o knjizi što je prikazujemo, ali mnogō ostaje i nejasno. U svakom slučaju, vidimo da je jedan hrvatski lingvist objavio veoma opsežnu knjigu u Njemačkoj i na njemačkom jeziku. Prevedemo li naslov riječima »Leksički naglasak u srpskohrvatskom književnom jeziku«, bit će očito da je knjiga veoma važna, jer nema sumnje da su i u Hrvata i u Srba problemi akcenatske norme standardnoga jezika jedna od najhitnijih točaka na popisu prioriternih zadaća jezične struke i jezične znanosti. Dodam li uz to da Matešićeva knjiga ima karakter Daničićeve zbirke *Srpski akcenti* (1925.), tj. da predstavlja sustavnu kodifikaciju određenoga tipa akcentuacije (zahvaćenoga osjetno šire nego u Daničića), sređenu po vrstama

riječi, broju slogova, deklinacijama i konjugacijama, onda nam pomalo postaje neugodno. Škole, studenti, spikeri, glumci, lingvisti, književnici, svi trebaju jednu akcenatsku kodifikacionu sustavnu sintezu, a ona se pojavljuje, četrdeset i pet godina nakon Daničićeve (u kojoj su zapravo sabrane mnogo starije studije) i trideset i tri godine nakon Benešičeve (skromnije, ali vrlo zanimljive, izdane u Poljskoj 1937. kao dio Gramatike), upravo u Njemačkoj i na njemačkom jeziku.

Ima nekih činjenica koje je nemoguće shvatiti. U Njemačkoj (Zapadnoj i Istočnoj), Austriji i Švicarskoj ima studenata serbokroatista, i to vrijednih studenata (poznajem ih iz vlastitog iskustva), na području njemačkog jezika rade i odlični slavisti sa serbokroatističkim interesima, ali ipak bi bilo upravo apsurdno tvrditi, prema svim logičkim analogijama, da je za serbokroatistička izdanja, i ona fundamentalna, za koja se može očekivati najveće zanimanje, njemačko tržište bolje od tržišta četiriju jugoslavenskih republika, gdje se nalazi pet filoloških (filozofskih) fakulteta, dva jezična instituta, tri akademije znanosti, ne znam koliko znanstvenih knjižnica, pedagoških akademija i koliko tisuća nastavnika. No činjenice nas tjeraju da povjerujemo upravo u apsurd. Zašto se i Matešićev obratni rječnik morao pojaviti u Njemačkoj i na njemačkome? Zašto su njemačka izdanja Ivićeve *Dijalektologije* i Popovićeve *Istorije* bolja, opsežnija i neusporedivo opremljenija od srpskih (čak i s manje tiskarskih pogrešaka, kao da se njemački slagari bolje snalaze u tekstu?!). Ali da ostanemo na akcentologiji. Strana izdanja i jugoslavenskih i stranih autora nakon II. svjetskog rata i u kvaliteti i u kvantiteti znatno premašuju sve što je objavljeno u domaćim izdanjima. Uzmimo samo njemačke monografske knjige K.-H. Polloka *Der neuštokavische Akzent und die Struktur der Melodiegestalt der Rede* (Göttingen, 1964.) i P. Rehdera *Beiträge zur Erforschung der serbokroatischen Prosodie. Die linguistische Struktur der Tonverlaufs-Minimalpaare* (München, 1968.). Ili njemačke i američke monografske knjige I. Lehiste, P. Ivića, I. Mahnken, T. Magnera, L. Matejke, da ne spominjem velikoga broja akcentoloških radova u periodicima, sve do najboljih akcentoloških radova urednika *Jezika* B. Finke, objavljenih u njemačkom časopisu *Die Welt der Slaven*, njemački.

Ta razmišljanja ne bi trebalo shvatiti kao negodovanje i prigovor što se djela važna za hrvatsku i srpsku lingvistiku i filologiju pojavljuju na tuđim jezicima i u stranim zemljama, takav bi stav bio zaista neprikladan i nerazuman, a najmanje bih ja imao prava da što prigovaram kad sam sâm objavio mnogo radova u stranim zemljama na nekoliko slavenskih i neslavenskih jezika. Radi se o nečem drugome, o tom da je potpuno legitimno nezadovoljstvo što kapitalna lingvistička djela s domaćom problematikom ne izlaze u našim republikama i što se ne prevode u nas kad već iziđu u inozemstvu, što inače samo po sebi uopće

ne bi bilo loše, naprotiv, samo kad bi se glavna djela dobila i u prijevodu i tako izrazom (i cijenom!) postala dostupna onima kojima su najpotrebnija. U tom smislu mogu dodati da u nas uopće izlazi malo lingvističke literature, osobito malo prijevoda. Uvjeran sam npr. da bi prevođenje nedavno izašle sovjetske kolektivne akademske *Opće lingvistike* (Обšчеe jazykoznanie) znatno podiglo razinu naše jezične znanosti (osim što bi, posve sigurno, bilo ujedno i uspješan pothvat za svakoga nakladnika). No da se vratimo knjizi koju želimo razmotriti.

Matešić u osnovi želi dati sistematiziran akcentološki korpus dvaju jezičnih fenomena. Prvi bi bio ono što prema francuskom slavistu i lingvistu A. Meilletu možemo uvjetno nazvati »klasičnim srpskohrvatskim« (le Serbo-croate classique), a možemo ga, naravno, nazivati i »klasičnim hrvatskosrpskim«. Drugi bi se fenomen mogao nazvati »standardnim novoštokavskim modelom«, ili »modelom hrvatskosrpskoga (odnosno: srpskohrvatskoga) standardnog jezika«. Kako je autor riješio taj svoj zadatak, i na temelju kakve građe, vidjet ćemo poslije. U uvodnom dijelu Matešić obrađuje još jedno područje, tj. daje slavištičku, jezično-povijesnu i dijalektološku podlogu za akcentuaciju u dvama spomenutim fenomenima. Prikazat ćemo po redu uvodni i glavni dio knjige.

Svoja historijsko-genetska, ili, ako hoćemo, poredbeno-dijalektološka shvaćanja temelji Matešić uglavnom na teoretskim zasadama A. Belića i S. Ivšića. Iako jedna takva koncepcija nije u svem najsretnija za suvremena općelingvistička istraživanja te ne može izdržati fonološku kritiku, ipak bih rekao da je autorov izbor bio ispravan. Matešić se uostalom osvrće i na modernija shvaćanja, ali usputno i oprezno, a u praksi se drži jednoga umjerenog i solidnog tradicionalnog shvaćanja, koje je bez sumnje pogodnije za dijakronijsku operaciju brzoga i praktičnog vertikalnog prodora do razine koja nas zanima, bez pretenzija da se činjenice što pripadaju pojedinim horizontalnim prerezima u prošlosti, shvate u međusobnoj povezanosti, kao djelomični sustavi realnih ljudskih idioma, a tih pretenzija Matešićeva knjiga nije imala niti ih je već po svojem naslovu mogla imati. No usprkos oprezno eklektičnomu pristupu, piscu su se ipak potkrale neke pogreške ili neki propusti u uvodnim paragrafima.

Slavistu se teško složiti s oznakom »Urserbokroatish« (praserpskohrvatski) za primjere tipa *vórna, *mórzǔ, *zôlto, *gôlsǔ, *stôrza, *môltišb (str. 20.; u daljnjem tekstu brojevi u zagradama označuju stranice). Takvi oblici s neprovedenom metatezom likvida i s neskrćenim primarnim akutom teško da bi se mogli označiti i kao prahrvatskosrpsko-slovenski, a kamoli prahrvatskosrpski. Nema razloga da ih ne shvatimo bar kao općejužnoslavenske ako ih autor iz nekakva meni nejasnog razloga ne označuje kao praslavenske. Osim toga, bilo bi vjernije da su oba uzlazna akcenta stavljena na sonantski dio dvoglasnika (tj. na *r* ili *l*), ali to nije bitno i može se opravdati tipografskim razlozima (inače

valja pohvaliti izvanrednu grafičku opremu – sa zavisti primjećujem npr. vertikalnu crticu za ruski ekspiratorni akcent na istom mjestu gdje se nalaze navedeni primjeri).

Autor griješi protiv kronologije i kada na istoj ravnini navodi **pītašb* sa stegnutim *aje*, **stārža* s produženim vokalskim, ali neprenesenim sonantskim dijelom dvoglasnika, **pītašb* s *i* i **vŷčešb* s *y* (akcent pokazuje da se radi o suvremenome glagolu *pītati*, a ne *pītati*, gdje je bilo etimološko *i*) i uz to oba poluglasa još razdijeljena (tj. *b* i *ʒ* nisu još prešli u *šwa*), a tzv. metatonijski kratki uzlazni (**vōl'a*) koegzistira sa skraćenim primarnim akutom (**rāna*) te nosi isti znak (sve 22). To sve skupa ne ide nikako zajedno. Na drugom je mjestu ispravno označen *šwa*: *nōs* < *nōsə*, *pōkōj* < **pokōjə*, ali tu u drugom primjeru imamo dva razna »kratkouzlazna«: drugi i četvrti po redu nastanka na liniji od balto-slavenske do novoštokavske akcentuacije, a da čitatelj nije upozoren na to (22). Oblici *pəs*, *vŷk* i *blxa* mogu se zbog neprecizne formulacije shvatiti kao praslavenski (28), ili bar da se vokali (uzmimo, konvencionalno, da je *l* zaista vokal, a ne samo samoglasnik ili silabem) u *pəs* i *blxa* shvate kao praslavenski, umjesto *pəsə* i *blōxa* (u obliku *vŷk* možemo *l* shvatiti kao fonetsku realizaciju diftonga u *wblkə*). Oblici koje autor navodi mogu se označiti kao starohrvatskosrpski. Na koncu, prerano je stavljati prijelaz *ə* > *a* u sredinu 12. st., makar i bilo rečeno da je to početna faza procesa (27, bilj. 27).

U uvodu nalazimo i određene tvrdnje s kojima se ne možemo složiti, tj. ne radi se samo o nepreciznostima. Tako nije točno da suvremeni oblik *čitāš* ima ovakvu genezu: < *čitāš* < *čitāš* < *čitāeš* < **čitāješ* (25). Ispravno je < *čitāš* < **čitāeš* < **čitāešə* < **čitāješb*, tj. oblik *čitāš* posve je fiktivan, no nalazimo ga još jednom kao *čitā* (29), pa se ne radi o tiskarskoj pogrešci (tamo i ispravno *kopā*, no tu je na nekim terenima bio i drugačiji naglasak, na prvom slogu). Isto tako, oblik **mrətvā* (25, 26) sigurno nije nikada postojao i nije identičan s onim u **krđvi* (26; **kđrvi* na str. 25. očita je tiskarska pogreška, što se vidi iz konteksta) iako ni to nije sretna interpretacija (praslavenski **mbrtwa*, fonetski možda **mġtwa*, ali **krōwi*). Neke su se netočnosti potkrale i u tumačenju praslavenskih dugih metatonijskih naglasaka. Što se tiče praslav. dijalekatskoga metatonijskog silaznoga, standardni oblici *stārī*, *prāvī* navode se kao njegovi refleksi (jednaki onima u slovensko-kajkavsko-sjeveročakavskom kompleksu). Za takvo shvaćanje (22) nema temelja, jer u tim riječima imamo po analogiji *ā* prema pridjevima tipa *mlādī*, sa zakonitim *ā*, a današnji je silazni rezultat općega prelaska $\tilde{ } \sim \hat{ }$ (dokaz: *stārī* u srednjočakavskim; južnočakavskim, istočno-bosanskim i slavonskim podravskim i posavskim govorima). U vezi s time stoji i neodrživa tvrdnja da je prijelaz metatonijskog uzlaznoga $\tilde{ } \sim \hat{ }$ izvršen u svim štokavskim govorima izuzev one što u Slavoniji, Bosni, Baranji i zapadnoj Bačkoj pripadaju slavonskom dijalektu (29). Time se previđa jedna od bitnih razli-

ka između dijalekata istočnoštokavskoga i zapadnoštokavskog podrijetla. Za prve je tipološki jasno da je spomenuti prijelaz izvršen već veoma rano, a u drugima je recentna pojava ili uopće nije izvršen. To se vidi po tome što se $\tilde{}$, osim u spominjanim govorima slavonskog dijalekta, zadržao bar fakultativno u govorima istočnobosanskoga dijalekta sjeverno od planine Zvijezde, kako se vidi iz Brapčevih i mojih istočnobosanskih studija, zatim u nekim istočnobosanskim govorima južno od Zvijezde morao je biti još živ prije najviše šest desetljeća, kako proizlazi iz Žuljićeve studije o vareškom govoru (1908.), a u Dubrovniku je, prema Della Belli, morao živjeti bar do početka 18. st., kako je to dokazao C. A. van den Berk u knjizi *Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik?*, »Mouton« 1958. (zapravo, to je jedina teza što je u toj knjizi dokazana). Na žalost, Matešić u bibliografiji, inače veoma opsežnoj, dobroj i izvanredno korisnoj, nema upravo te van den Berkove knjige (iako navodi dva njegova manja rada). Što se pak tiče sudbine samoga $\tilde{}$, nije smjela ostati neistaknuta činjenica da je taj naglasak još relativno nedavno živio u govorima zapadnoštokavskoga podrijetla na crti od slavonske Podravine do Dubrovnika. Problem je inače obrađen u mojoj prilično opsežnoj monografiji o istočnobosanskom dijalektu u 2. knjizi *Hrvatskoga dijalektološkog zbornika* (1966.), dakle u vrlo dostupnoj ediciji.

Iznesene prigovore ne bi trebalo shvatiti kao negaciju Matešićeva uvodnog dijela. Naprotiv, u toj složenoj i osjetljivoj problematici strahovito nam nedostaju radovi razumljivi i nespecijalistu kojemu je inače potrebno da se u njoj orijentira. Matešić je tu izvršio važan i vrlo koristan posao, s nekim izrazito uspješnim uopćavanjima. Dobro je npr. obradio i sudbinu praslav. primarnoga akuta u raznim fazama, problem koji je suviše velikom broju serbokroatista prilično mutan. No s druge strane, eklektičan pristup morao je dovesti, uza sav oprez, ne samo do iznesenih promašaja nego i do nekih protuslovlja. Tako se u § 22 i u bilješci 2 (19) iznosi odlučna sumnja u egzistenciju kratkoga metatonijskog uzlaznog akcenta (u Belićevu i Ivšićevu smislu), a u § 25 (20) raspravlja se najnormalnije o njegovoj sudbini u kajkavštini i čakavsko-štokavskom kompleksu i u § 27 (22) donose se (pod rimskim II) primjeri toga akcenta – uostalom, posve ispravni! Isto je tako tvrdnja o procesu $e > e$ u 3. točki § 30 (24) u suprotnosti s ispravnim prikazom u točki b. § 32 (25).

Možda smo se malo previše zadržali na uvodu, ali to je teška materija u kojoj će primjedbe biti korisne onima što će se služiti Matešićevom knjigom. Prelazeći na njezin glavni dio, »Das heutige System« (37 i d.) vratimo se na početna razmatranja o naslovu. Naslov nam naime obećava akcentuaciju u suvremenom srpskohrvatskom standardnom jeziku (serbokroatische Schriftsprache). Razumije se, to obećanje nije ispunjeno, jer nije ni moglo biti ispunjeno, naprosto zato što takav fenomen ne opstoji kao konkretna stvarnost.

No nisu mogle biti zadovoljene ni realne zadaće, inače načelno izvodljive, jer za njih još nema dovoljno predradnji. Za to, naravno, ne može biti kriv Matešić – naprotiv, njegovo je djelo upravo takva jedna predradnja, i to bitna, tako da će nakon njegova obavljena posla svakomu biti lakše konkretno, sustavno i praktično raditi.

Ono što bi bilo u načelu moguće obraditi, jesu hrvatska i srpska varijanta standardne novoštokavštine, tj. dvije konkretne realizacije apstraktnoga hrvatskosrpskog modela standardnoga jezika. Ukratko, ono što u životu zovemo hrvatskim književnim jezikom i srpskim književnim jezikom. Moram odmah reći da spomenuti model jest određena realnost, samo na stanovitoj razini apstrakcije. Naglašavam tu »stvarnoću« zato što u nas uvijek drežde u zasjedi i suviše mnogobrojni zabrinuti, egzaltirani diletanti, dočekujući na nož svako ozbiljno raspravljanje i lansirajući odmah čudovišne optužbe da ovaj ili onaj stručnjak što ima nesreću da bude profesionalni lingvist, nijeće bilo hrvatskosrpski bilo hrvatski odnosno srpski vid jezične stvarnosti. Ne preostaje drugo nego pokušati da se na to ne obaziremo, koliko je god moguće, no u ovom prikazu treba odmah u početku reći da kritika određenih Matešićevih postupaka i rješenja ne smije poslužiti za optužbu o protuhrvatskom djelu. Stvari su mnogo složenije.

Rekoh da objektivno postoji jedan hrvatskosrpski model standarda, zasnovan na nekoj gotovo intuitivnoj predodžbi o idealnoj novoštokavštini. Prijeko je potrebno opisati sustavno i sažeto taj model, što još, na žalost, nije učinjeno – najbolje što imamo, Maretićeva Gramatika, i zastarjelo je i pati od načelnih nedostataka. Dio toga modela jest i akcenatski sustav. Ne može biti sumnje da u tom sustavu ima mjesta za jedan akcenatski tip *blàgàjnik*, *-ika* i za jedan drugi, *bolèsnik*, *-esnika*. Nije mi poznato da itko nijeće te činjenice, niti da čak nijeće pripadnost tih dviju konkretnih imenica tipovima koje sam upravo njima označio, tj. nitko, vjerojatno, ne bi zastupao naglašivanje **blagàjnik*, *-ajnika* ili **bòlèsnik*, *-ika*. No to, u dnu stvari, uopće i nije važno, ništa se ne bi promijenilo kad bi to tko i osporavao, ili kad bi te tipove, kao dijelove akcenatskog sustava o kojem govorimo, predstavljale neke posve druge riječi, a da i *bolesnik* i *blagajnik* pripadaju kojem trećem tipu. Baš ništa, jer se radi o sustavu, a on je apstrakcija, neovisna o konkretnostima i podrobnostima. Naravno, gledajući sa stanovišta profesionalnih lingvista. Samo, eto, ljudski jezik kao sredstvo komunikacije i ekspresije nije samo feud lingvističkih profesionalaca, i ljudsko društvo, zainteresirano za svoje normalno funkcioniranje i za svoju duhovnu civilizaciju, zanima zapravo nešto drugo: norma! Norma je uvjet jezične kulture, jezična je kultura uvjet kulture uopće.

Sustavom se ne može govoriti, niti se može ispjevati pjesma u sustavu, niti nam se spiker javlja s ekrana sustavom. Slučajno je što se u akcentuaciji riječi

blagajnik i *bolesnik* svi slažu, sustav tu nije zaslužan (a nije, naravno, ni kriv – ako može biti riječi o kakvoj krivici). Ono što pak zanima ljude koji s punim pravom traže normu jest odgovor na pitanje: kako valja naglašavati pojedine konkretne riječi i njihove oblike. I ta je norma, ortoepska norma, oblik kulture i civilizacije kao bonton, kao pravni poredak, kao industrijski standardi (JUS, DIN). Kaže li nam norma da riječi *blagajnik* i *bolesnik* valja naglašivati kako sam naveo, nismo dobili ništa, u to nitko i ne sumnja. Ali prāvō je pitanje kako treba akcentuirati npr. riječ *činovnik* – kao *blagajnik*, dakle *činōvnik*, *-ika*, ili kao *bolesnik*, dakle *činòvnik*, *-ovnika*. A na to pitanje sâm novoštokavski sustav, koji uglavnom zaista jest standardni hrvatskosrpski akcenatski sustav, ne može dati hrvatskosrpskoga odgovora (ni srpskohrvatskoga, očito, jer to je, osobito u tom kontekstu, jedno te isto). Prema tomu, odgovorâ na takva pitanja nije mogao dati ni Matešić, i zato nas naslov njegove knjige ipak iznevjerava, nehotice.

Radi se o tom da je jedini mogući hrvatskosrpski odgovor: trosložne riječi muškoga roda bez »nepostojanoga a« mogu se akcentuirati i po tipu koji sam označio etiketom *bolesnik* i po tipu označenome etiketom *blagajnik* (i po još nekim drugim akcenatskim tipovima), a to uopće i nije odgovor na pitanje kako treba, po normi, naglašivati određenu konkretnu riječ. Kako je pak treba naglašivati hrvatski i kako srpski, moguće je saznati, pa ako je u pitanju riječ *činovnik*, onda je hrvatski odgovor »po tipu *bolesnik*«, dakle *činòvnik*, *-ovnika*, a srpski odgovor, koliko znam sigurno, »po tipu *blagajnik*«, dakle *činōvnik*, *-ika*. Može li se uz to kao srpski naglasak priznati i onaj po tipu *bolesnik*, i ako može, kakav je hijerarhijski i drugi odnos tih dvaju akcenata za riječ *činovnik*, ne mogu reći jer ni hrvatska ni srpska konkretizacija ortoepske norme nije kodificirana (o čem će još biti riječi), a za tzv. uporabnu normu poznajem više-manje sigurno samo hrvatsku situaciju.

Nadam se da je sada jasan odnos sustava i norme. Standardni hrvatskosrpski (upravo standardni novoštokavski) akcenatski sustav kazuje nam kakvih sve akcenatskih tipova ima. To je opći model norme. Hrvatska i srpska konkretizacija najčešće će se poklapati u rješenjima, katkada i neće, ponekad će i koji cio tip na jednoj strani ostati kao neiskorištena mogućnost (npr. na hrvatskoj strani tip *čovjek*, *čovjeka*). Sustav nam kazuje i što je nemoguće, npr. **činovnik* ili **činòvnik* nemoguće je u sustavu i kao riječ (kao što je **činovnik* nemoguće i fiziološki), a npr. **činóvnik*, **činōvnika* nemoguće je kao tip, iako su inače takve riječi moguće kao akcenatske strukture, npr. gen. pl. *planinâ* (aāā), *Vinkòvčanin* (âāāa). U pogledu tih sustavnih ograničenja neće moći ni u budućnosti ozbiljnije odstupati ni hrvatska ni srpska kodifikacija norme.

Treba da sada vidimo kako je sam Matešić postupio. Rekao sam na početku da on daje akcentološki sustav dvaju jezičnih fenomena, tzv. »klasičnoga srpskohrvatskog jezika« i »novoštokavskoga modela standardnoga hrvatskosrpskog jezika«. Ocjenu možemo dati kada vidimo na kojoj se gradi temelji taj rad i kakva je raspodjela konkretnih rješenja, tj. kako su pojedine riječi raspodijeljene u akcenatske tipove.

Gradu za »klasični jezik« Matešić je uzeo u Karadžića, Daničića, Broza i Maretića, oslanjajući se, naravno, prvenstveno na Daničićeve studije sabrane u zbirci pod Rešetarevom redakcijom. Akcentuacija toga »klasičnog jezika« ima bez sumnje jednu posve određenu fizionomiju, i bila bi velika zasluga za znanost da se taj sustav, polazeći od samoga Daničića, obradi u ukupnosti, tj. da se u njegove tipove rasporede sve riječi kojima je akcent označen u bilo kojem djelu spomenutih pisaca i njihovih suradnika iste škole. Razumije se, time ni izdaleka ne bismo dobili akcenatski sustav suvremenoga standardnog jezika ni za Hrvate ni za Srbe, dakle ono za što su društvo i njegova jezična kultura najviše zainteresirani, ali dobio bi se jedan akcentološki korpus prvorazredne filološke važnosti. On bi bez sumnje morao biti mnogo racionalnije organiziran nego u Daničićevu djelu, u kojem se veoma teško snaći. Ima više pokušaja takve racionalizacije, takva jednog sažimanja akcenatskih tipova, pokušao je to provesti i Matešić, ali nije daleko došao. Dalje su dospjeli W. Lehfeldt i B. Finka u svojim zajedničkim radovima objavljenima u *Die Welt der Slaven* (tu je doduše dan samo skelet Daničićeva akcenatskog sustava, bez uključivanja pojedinih riječi u tipove). Zanimljivo je obrazloženje koje daju Lehfeldt i Finka i zato ga donosim u prijevodu:

Kako se u ovoj radnji radi o tom da se prvenstveno iznesu i objasne načela po kojima valja opisivati akcenatsko ponašanje glagolâ sh. književnog jezika (ali i dijalekata), a ne da se takav opis odmah u potpunosti izvede, čini se opravdano da su za podlogu izlaganja poslužili samo Daničićevi »Akcenti u glagola«,* koji se opet zasnivaju na leksikonu Vuka Karadžića. Sustav akcenatske distribucije koji se može apstrahirati iz Daničićeve studije nije u svim pojedinostima obvezatan za moderni sh. književni jezik,** iako odstupanja koja se mogu ustanoviti, nisu dovela do jednoga novog akcenatskog sustava.*** Ona su prema ovdje izloženoj tezi zahvatila samo raspodjelu pojedinih riječi u ovaj ili onaj tip, koji kao takav nije time izmijenjen, što onda znači također da ni dublete ne mogu dovesti u pitanje opravdanost naših tvrdnja.**** Kao podloga za objašnjavanje metodoloških načela Daničićev je materijal potpuno dovoljan. Kada ta načela budu iskorištavana da se opiše današnji obvezatni akcenatski raspored u sh. književnom jeziku, onda će se u prvom redu postaviti pitanje korpusa koji treba da posluži kao temelj. U takvu slučaju Daničićevi radovi, naravno, neće više biti dovoljni. (*Die Welt der Slaven*, XIV/1969., Heft 2, str. 180.–1.).

Na mjestima označenim zvjezdicama nalaze se sljedeće karakteristične bilješke (točkice u zagradama označuju pozivanja):

* Daničić (. . .). Kao primjer za ocjenjivanje toga još danas vrijednog djela evo jednog citata B. M. Nikolića: »Tačno je da je dosad najbolji srpskohrvatski akcenat obradio Daničić . . .« (. . . 1963.).

** Usp. između ostaloga I. Brabec (. . . 1958.–59.), B. Klaić (. . . 1963.).

*** Usp. M. Pešikan (. . . 1963.–64.): »Poznato je da je Vukov i Daničićev sistem glagolskog akcenta u nekim elementima izmenjen u savremenom književnom izgovoru . . . Te modifikacije, međutim, nisu izmenile činjenicu da glagolski akcenatski sistem VD i dalje ostaje u osnovi akcenatske norme.«

**** Da je ta postavka točna, potvrđuje usporedba akcenatskih tipova formuliranih u našim radovima, s materijalima što se nalaze u mnogobrojnim člancima o razlikama između današnje akcentuacije i one kodifikacije u Vuka Karadžića i Daničića, odnosno o razlikama u okviru same današnje akcentuacije. Da navedemo samo jedan primjer. Lj. Jonke (. . . 1957.–58.) iznosi da su osim oblikâ za Lok. sg. kao *govòru, događaju* danas i oblici *gòvoru, dõgadaju* prihvaćeni po konvenciji. U okvirima našega prikaza znači to samo da su te riječi iz akcenatskog tipa 3 prešle u tip 1.

Iz svega toga vidi se jasno i važnost i ograničenost akcenatskog sustava »klasičnog jezika«. Matešić ga je u svoj opsežan rad uključio, ali ga nije iscrpno iznio, u smislu u kojem sam to bio opisao kao poželjno, a osim toga, nije ga iznio odvojeno, tako da bi se mogla vidjeti njegova specifična fizionomija (u pojedinim je slučajevima čak ponešto i izostavljano, po piščevoj ocjeni, kada je smatrao da je D. potpuno i nesumnjivo zastario, usp. poslije npr. kod *htjeti, moći*). Sve je to u osjetnoj mjeri snizilo vrijednost i upotrebljivost Matešićeve knjige, iako tim nedostacima nije bilo teško izmaknuti.

Kao drugi akcenatski sustav uklopljen je u Matešićevo djelo »novoštokavski model standardnoga hrvatskosrpskog jezika«, kako sam nazvao taj fenomen. Građa je nađena u raznim raspravama o suvremenom standardnom jeziku, u njegovim gramatikama i rječnicima, i prije svega, u pravopisu iz 1960., gdje ima i mnogo posve modernih riječi suvremene civilizacije (10). Prema tomu, u rječnički sastav pojedinih akcenatskih tipova Matešić uvrštava raznorodan materijal, čemu valja zahvaliti što onda i suviše mnoge riječi ulaze u po nekoliko tipova, tj. navodi se za njih dubletna akcentuacija, i to najčešće bez komentara, a trebalo bi da cjelina, prema naslovu, ipak predstavlja akcentuaciju suvremenoga standardnog jezika, i to uopće, za Hrvate i Srbe. Varijante se doduše u uvodu spominju (11), navodi se i »poetička upotrebljivost dubletâ«, ali građa se usprkos svemu izlaže naprosto kumulativno.

Uz »klasični jezik« i »model standarda« Matešić uzima u obzir i podatke iz nekih dijalekata. Ogradu da za »tipične dijalekatske pojave u knjizi nema

mjesta« (10) valja razumjeti tako da se isključuju nenovoštokavski dijalekti, dakle kajkavski, čakavski, torlački (Matešić upotrebljava stariji termin »prirensko-timočki«, 31), ali i štokavski nenovoštokavskog karaktera. Navođenje podataka iz novoštokavskih dijalekata samo je po sebi više nego poželjno, ovladavanje tom materijom pripada onim predradnjama koje su prijeko potrebne za buduće kodifikacione procese, jednako kao i obradba same »klasične« akcentuacije, kojoj je, uostalom, i temelj u bar jednom dijelu tih dijalekata. S druge strane, zbog velike tipološke sličnosti novoštokavskih dijalekata i »novoštokavskog modela standardnog jezika«, njihove osobine znatno utječu na uporabnu normu, jedinu stvarno postojeću i u Hrvata i u Srba u prilikama dok ni jedni ni drugi nisu izvršili kodifikaciju. Dobro nam dakle dolaze dijalekatski podaci, ali Matešić za njih ipak nije našao sretno rješenje: on se naime oslonio samo na već objavljene studije. Rezultat se jasno vidi iz jedne bilješke (31, bilj. 34), koju ću citirati u prijevodu:

Među štokavskim dijalektima provedena je novoštokavska akcentuacija djelomično ili potpuno u istočnohercegovačkom, šumadijsko-voždanskom i mlađem ikavskom (usp. P. Ivić, 1). Općenito uzevši, kao »toskanski govori« srpskohrvatskoga jezika smatraju se govori Pive i Drobujaka, Pljevalja, tzv. istočne Hercegovine (= Nikšić, usp. A. Peco, ...) i Pocerine. Prva tri pripadaju istočnohercegovačkom dijalektu, posljednji šumadijsko-voždanskomu. U ovom će radu još biti uziman u obzir govor Ortiješa, također istočnohercegovački, zatim srijemski govor, koji pripada šumadijsko-voždanskima, i Vukov tršićki govor. Izuzev stanovite iznimke, dubrovački se govor ne obrađuje, jer njegova akcentuacija, s obzirom na kanovački naglasak, upućuje na jedan stariji stupanj štokavštine.

Ostavljajući sad po strani malo nepreciznu karakterizaciju dubrovačkoga govora, moramo jasno reći da je taj stav potpuno neprihvatljiv, bar za hrvatsku stranu. Svi govori što su spomenuti, nalaze se na zapadu SR Srbije (Pocerina, Tršić, Srijem), na sjeverozapadu SR CG (Piva i Drobujak, Pljevlja, »istočna Hercegovina«, tj. Nikšić) i na jugoistoku SR BiH (Ortiješ, tj. prava istočna Hercegovina), i nijedan od tih govora ne utječe na hrvatsku uporabnu normu. Na nju utječu novoštokavski govori u SR Hrvatskoj i u bosanskim i zapadnohercegovačkim dijelovima SR BiH, a od tih govora nijedan nije uzet u obzir. Kako to onda u praksi izgleda, vidi se npr. pri obradi riječi *češalj*, *Petar*, *svekar* (51–2). Matešić navodi kako se te riječi po Daničiću naglašuju prema tipu *čēšalj*, *čēšlja* (vok. *čēšlju*), ali onda dodaje da se suvremene gramatike ne slažu: u Stevanovića je kao u Daničića, Brabec-Hraste-Živković ima cijelu paradigmu s *ě*, Pravopis (s. v. *češalj*) donosi oboje kao dubletu, a u govorima koje Matešić priznaje za »toskanske«, nalazimo dubletnost ili Daničićevu situaciju, ali i tip s *è* u svim padežima (izuzev vokativ?). Iz toga Matešić izvlači zaključak (52):

S obzirom na ono što nalazimo u dijalektima i uzevši u obzir činjenicu da sastavljači sh. gramatika nisu ponudili nikakva jedinstvenog akcenatskog obrasca, smije se računati sa sljedećim, u regionalnom smislu različito raspodijeljenim akcenatskim mogućnostima: *svèkar, svèkra; svèkar, svèkra; isto i za Petar i češalj*.

Očito je da tu ne može biti govora o »regionalnosti«, autora obvezuje naslov knjige, a u tom smislu on saopćava s čime se sve »smije računati«. Razumije se, tako neodređen stav može se prihvatiti s obzirom na to da nemamo ni hrvatske ni srpske kodifikacije, no to onda znači da je naslov dvostruko promašen s obzirom na ono što obećava: konkretna hrvatskosrpska standardna akcentuacija ne postoji jer je, kao što smo vidjeli, kao konkretne ne može biti, a hrvatska i srpska još ne opstojе izvan uporabne norme, jer nisu kodificirane. Kumulativnim prikazivanjem autor pak neutemeljeno pruža iluziju da opstoji ono čega nema, a kako je građa jednostrano istočno orijentirana (Karadžić-Daničić-Broz-Maretićev korpus baziran je istočnonovoštokavski, Pravopis iz 1960. također nije ravnotežno strukturiran, dijalektološki adneks, vidjeli smo, isključivo je istočnonovoštokavski), i iluzija je dvostruka: kao suvremeni standardni općehrvatskosrpski akcenatski sustav i njegov sastav pruža se nešto što uopće nije ni jedno ni drugo, i to se još nudi u jednostrano uobličenom vidu.

Istina jest da Matešić nije imao na raspolaganju dijalektološkoga materijala iz zapadnih novoštokavskih krajeva (novoštokavski dio SR Hrvatske, i SR BiH bez istočne Hercegovine, bez obzira da li se radi o hrvatskom, muslimanskom ili srpskom pučanstvu kao nosiocu tih dijalekata – sociološki gledano, svaki od tih segmenata utječe više ili manje na hrvatsku uporabnu normu). U toj situaciji autor je morao učiniti jedno od ovoga dvoga: ili se ograditi i ono što iznosi ponuditi pod stvarnom etiketom, kao ono što jest, ili sam nadoknaditi nedostatak građe i uspostaviti ravnotežu, unijevši u korpus materijale iz svoje autopsije, svojega akcentološkog iskustva i prakse, za što je Matešić u svojem znanstvenom i stručnom životnom putu imao mogućnosti, odnosno sam obraditi kakav zapadnonovoštokavski govor, npr. koji ikavski novoštokavski (a i dubrovački je neopravdano diskriminiran – nije teško stručnjaku apstrahirati nenovoštokavsku komponentu, ne samo kanovačku, i svesti taj govor tehnički na razinu sumjerljivu s punopravnim novoštokavskim govorima). Treba imati u vidu da se autor poziva na Pavla Ivića, koji novoštokavskim ikavskim govorima, naravno, priznaje legitimno novoštokavski karakter, a ipak Matešić nijednomu od njih, pa ni kojemu od zapadnoijekavskih, ne pridaje »toskansku« kvalitetu. Zaista je malo previše tražiti da hrvatska jezična kultura prizna »toskanski« karakter samo onim govorima koji nisu sudjelovali u njezinu formiranju.

Jednostranost i neizdiferenciranost izvora osnovni je nedostatak Matešićeve knjige, pa koliko će god ona biti stručnjacima izvanredno korisna i takva kakva jest, onima koji trebaju normativnu informaciju koristit će mnogo manje nego što je to moglo biti uz ne preveliku dodatnu investiciju – kod tako opsežna rada nije valjda bilo važno da li će biti potrebno uložiti još malo. Tako je npr. pri spomenutom tipu *svěkar*, *-kra* bilo dovoljno dodati da se u hrv. uporabnoj normi ne javlja è u kosim padežima, a još manje u nominativu. Nedostatak pisanih izvora ne opravdava pisca, već sam rekao kako je to Matešić mogao ukloniti ako je želio očuvati koncepciju na koju ga obvezuje naslov knjige. Tako, pozivajući se teoretski na Belića i oslanjajući se materijalno na svoje izvore, Matešić tvrdi da u primjerima kao *nã Dunav*, *nã mjesec*, *ù vjetar*, *dò davola* imamo odstupanje od praslavenskih mjerila akcentuacije, prema kojima bi u tima i sličnim primjerima valjalo očekivati kratkouzlazni akcent (39). U stvari, u zapadnijim novoštokavskim govorima tu i nema odstupanja, a s obzirom na već opisani postojeći odnos između novoštokavskih dijalekata i uporabnih normi standardnoga jezika, u hrvatskoj uporabnoj ortoepskoj normi zaista i prevladava kratkouzlazni akcent u navedenim primjerima (s time da je u prvome odstupanje drugačije). To je naše utjecanje dijalekata na standardni jezik svojevrstan izniman fenomen u evropskim standardnim jezicima 20. stoljeća, no dade se razumjeti s obzirom na genezu novoštokavskoga standarda i na ulogu pojave koju sam u jednom jubilarnom radu, posvećenom Vuku Karadžiću, bio nazvao »novoštokavskom folklornom *koine*« (praška *Slavia* 1965., pretiskano u knjizi *Standardni jezik*, Zagreb, 1970.). Ta *koine* (koju ne valja razumjeti kao folklorni poetički idiom, kao što je to shvatio P. Ivić u svojem pogovoru fototipskomu izdanju Karadžićeva Rječnika iz 1818.) dala je jednim svojim dijelom život raznim tipovima razgovornoga jezika, kojemu na hrvatsko-srpskom jezičnom području nije jedina geneza u korupciji standarda i u utjecajima dijalekata i interdijalekata.

U tom kontekstu treba promatrati i Matešićev rad. Uzmimo već spomenuti primjer *činovnik*. Ispravan bi postupak bio da je riječ unesena u tip *bolèsnik*, § 71, s podatkom da je to jedino rješenje u hrvatskoj ortoepiji (i dubletno u srpskoj?), i također u tip *blågājnik*, § 106h, s podatkom da je to prioritarno rješenje u srpskoj ortoepiji. U stvarnosti, riječ je ispuštena u § 71 (53), a u § 106h (85) nalazimo je, s time da kao druga figurira i akcentuacija *činòvnik*, uz oznaku odgovarajućeg paragrafa u zagradi. Drugim riječima, dana je prednost obliku *činòvnik*, bez objašnjenja, i to u djelu koje treba da strance informira o akcentu »in der serbokroatischen Schriftsprache«. Sličan je slučaj s riječi *čovjek*. Ona je nosilac tipa *čòvjek*, *čovjèka*, § 79 (57), a već sam spomenuo da u hrvatskoj ortoepiji ne samo što *čovjek* ne ide u taj tip nego toga tipa nema u njoj kao takva. U tipu *biser*, *-ra*, § 85a, i opet se *čovjek* ne spo-

minje (61), iako je u hrvatskoj ortoepiji jedino taj tip standardan (eventualno uz dubletu sa stalnim čđ, koja je ipak više supstandardna). No poslije, kada govori o vokativu, pisac dva puta navodi riječ *čovjek*: jednom moramo pretpostaviti tip *čđvjek, -ka* (139), drugi put se izričito navodi taj tip (140). I konačno, još jednom se nalazi ista riječ, u pregledu akcentuacije u sufikslnim tvorbama (188), navodi se samo nominativ *čđvjek*, s dva genitiva, *čđvjeka* i *čovjeka*.

Informativnost je tu veoma snižena i čitatelj se mora zapitati kako se konačno akcentuira ta inače tako česta riječ:

1. *čđvjek, -ka*: str. 57. (prema Pravopisu 1960.; u stvari, i Daničić predviđa takav akcent), str. 133., 140., 188.?

2. *čđvjek, čovjeka*: str. 57. (prema Pravopisu 1960.), 188.?

3. *čđvjek, čovjeka*: str. 57. (prema Daničiću, Pravopisu 1960. i Stevanoviću)?

4. *čđvjek, -ka*: str. 57. (prema Daničiću, no u njega takva akcenta nema)?

Sumnjam da će šta pomoći i navođenje dijalekatskih podataka iz »toskanskih« govora (57): Pljevlja imaju tip pod 3, Ortiješ pod 3 i 4, Piva pod 3, Pocerina pod 2. Prema tim govorima ne bismo doznali za tip pod 1, a kako je nekom zabunom Daničić bio krivo shvaćen, izlazi da tek Pravopisu iz 1960. imamo zahvaliti legitimnost tipa pod 1, što je ipak neprihvatljivo. Uopće se može reći da Matešić suviše ovisi o Pravopisu iz 1960. kad se radi o suvremenom naglasku u usporedbi s »klasičnim«. Tako se kao klasične izričito navode dočetne dužine u 2/3. licu sg. aorista s promijenjenim akcentom i dužine u pretposljednem slogu *I*-participa sa sličnom promjenom (43). Pravopis iz 1960. unosi tu izmjene: navodi veći broj dubleta s akcenatskom promjenom i bez nje, ali ne dirajući u dužinu u aoristu. Matešić se samo povodi: *dôčũ-dôču, ùgleda-ùgledā* (215), *ôdržao,-āla – održao,-ala* (219, 257). Očito je da je Pravopis iz 1960. provodio neke »ustupke« hrvatskoj uporabnoj normi, ali Matešić je mogao ići korak dalje i biti malo samostalniji. Naime, u oba navedena slučaja hrvatsku kvalificiranu ortoepsku praksu karakterizira dvojstvo (akcenatska promjena ili njezin izostanak, što bi bilo lako dokazati analizom svake antologije pjesništva), ali za razliku od *I*-participa, promjena u aoristu ne znači ujedno i dodavanje dužine. Isti je slučaj i s glagolom *htjeti*. Daničić, Pravopis i Matešić slažu se u oblicima *hōču, hōcemo, hōcete, hōcē*, ali dok Daničić ima *hōcē(š)*, u Pravopisu je *hōće(š)*, i Matešić to prihvaća (213), no i opet se zaustavlja i ne kaže nam da u hrvatskoj uporabnoj normi prevladava *hōcemo, hōcete*. Gdjekad je pak pisac konzervativniji od Pravopisa iz 1960., tako u glagolu *moći*, uz oblike *mōgu* i *mōgũ*, koje nalazimo i u Pravopisu, preuzima od Daničića i *mōžē(š)*, *mōžemo, mōžete* (213), koji se bar u hrvatskoj ortoepiji ne upotrebljavaju, a u Pravopisu već imamo normalne oblike s -ě(-).

Naravno, ne bi se moglo reći da pisac nikada ne dodaje ništa od onoga što bi mogao i morao dodati. Tako npr. uz *svijū, svīma* dodaje bar u bilješki ispod teksta da se »danas sve češće čuje ` umjesto '« (204). Govoreći o dubletama tipa *držimo-držimo*, Matešić ipak objašnjava da akcent na nastavku prevladava na istoku (214), ali to nije dovoljno – trebalo je još dodati da taj »klasični« akcent nije naprosto dubleta, te da uopće ne ulazi u komunikacionu strukturu hrvatske ortoepije (što se i opet može dokazati analizom svake hrvatske antologije, kao i provjerom u RTV i kazalištu), nego je samo specifičan stilem u jednom žanru (pretežno u filološkim prijevodima antičkih scenskih i epskih stihova). Isto se može reći i za akcent tipa *mène, za mène*, koji pisac tretira naprosto kao dubletu (i to na prvom mjestu) uz *mène, zà mene* (201).

I kada obrađuje samu problematiku odnosâ između hrvatske i srpske ortoepije, autor nije precizan. Ne može se opstojnost varijanata zasnivati na ije-kavsko-ekavskoj opoziciji, najmanje uz pozivanje na jedan moj rad (11), jer pisac sigurno dobro zna da ta opozicija nije hrvatsko-srpska, nego unutar-srpska. Možemo se složiti s tvrdnjom da je kod europeizama sklonost prema pretvaranju silaznih akcenata u uzlazne u sredini riječi, bez prenošenja, veća na istoku nego na zapadu, a sklonost prema prenošenju veća na zapadu nego na istoku (41), ali ne bi bilo točno da je danas u Hrvatskoj izrazitija nesklonost prema novoštokaviziranju nekih složenica (40), mislim da tu nekih jasnijih razlika nema. Zapravo, osnovna je slabost Matešićeve knjige što je ona u cjelini rađena s pretpostavkom da se može izgraditi konkretiziran općehrvatskosrpski akcenatski sustav i da je dovoljno tu i tamo dodati koju primjedbu poput upravo spomenutih kako bi se objasnila »regionalna« (52) odstupanja. Na jednom mjestu Matešić kaže, govoreći o akcenatskoj alternaciji u DLI množine, da je »skeptičan što se tiče njihova normiranja za cijelo područje književnoga jezika« (61). Zabuna i jest u tom što je pisac svoju skepsu omedio na nepovezane pojedinosti.

S obzirom na to da u nas ima mnogo nerazumijevanja sociolingvističke problematike standardnoga jezika, čovjek se izlaže opasnostima da bude ovako ili onako krivo interpretiran. Tu je i pitanje terminologije: opravdani su termini hrvatski književni jezik i srpski književni jezik kao ekvivalenti za hrvatsku i srpsku konkretnu realizacionu varijantu apstraktnoga hrvatskosrpskog (srpsko-hrvatskog) standardnog jezika. Opravdan je sam po sebi i naziv hrvatskosrpski (srpskohrvatski) jezik kad se misli na spomenuti novoštokavski model standardnoga jezika (dakle hs. ili sh. književni jezik), nevolja je tek kada takva praktička, skraćena, tradicionalna upotreba svojom nepreciznosti može poslužiti za razna iskrivljavanja (zato je u prošlogodišnjem *Jeziku* bila utemeljena kritika moje upotrebe termina »hrvatskosrpski jezik« u knjizi *Standardni jezik*). I na koncu, naziv hrvatskosrpski jezik može se upotrebljavati i kada se misli na jezik-dijasistem što obuhvaća južnoslavenske dijalekte između sloven-

skih s jedne i makedonskih i bugarskih s druge strane. Sve su to razne navike, i razne razine, uporabne sfere itd. Jasno je također da osim već stabilizirane uporabne norme (i ortoepske!) Hrvata u Hrvatskoj i Srba u Srbiji postoje i druge prakse što se ne uklapaju ni u jednu od tih kategorija, a ujedno nisu ni nekakve suvremene realizacije »klasičnoga jezika« ili pak kakve posebno autentične realizacije standardnoga modela, kako se to često i jedno i drugo smatra ili bar propagira. Ono što ipak najviše otežava normalnu diskusiju, jesu emocionalni naboji. Ima, čini se, previše ljudi koji nikako ne mogu da podnesu činjenicu da ni naziv hrvatski ni naziv srpski s jedne, ni naziv hrvatskosrpski (srpskohrvatski) s druge strane, nisu u jezičnim pitanjima na istoj ravnini kao npr. nazivi slovenski, makedonski, bugarski. Tomu nema lijeka, koliko se god pojedinci s time ne mirili, i koja im god od dviju tlapnji bila draža.

U tom je kontekstu posebno teško ocjenjivati knjige kao što je Matešićeva. Ne mislim kritizirati terminologiju, autor ju je naslijedio i ne može biti mnogo krivlji od svojih prethodnika, a ne bih kritizirao ni same opće koncepcije – jer su prijeko potrebna i djela s takvom koncepcijom da se upotpune zatečene praznine – ali šteta nastaje onda kad djelo s koncepcijom te vrsti svojim naslovom i namjenom sije iluziju da jest ono što nije, i što je nemoguće da bude. U istom sam se kritičarskom procijepu našao prikazujući *Jezični savjetnik* Instituta JAZU (*Vjesnik*, 19. listopada 1971.). I u Matešića i u Savjetniku radi se o djelima što obrađuju, opsežno i gotovo monografski, organsku osnovicu jezičnoga standarda. Taj se posao mora uraditi, i trebalo je da već odavno bude urađen. Procijep je u tom što objektivna kritika može izazvati dojam da se radi o protuhrvatskim stavovima, što autori tih dvaju djela ne zaslužuju kao prijekor, a šutnja pak može biti iskorištena upravo tako, protuhrvatski, ili pak može neupućene ostaviti u zabludi o karakteru samog djela.

Ta bi se zabluda u Matešićevu slučaju mogla opisati ovako: iluzija da se obradom »klasičnoga jezika« (tj. jedne nesuvremene apstrakcije filološkoga značaja i značenja) i »toskanskih dijalekata« (i to još jednostrano izabranih!) može popisati i opisati suvremeni jezični standard (a netko bi mogao nakon toga, na tom temelju, nešto i propisati). Stvarnost je pak ovakva: i hrvatska i srpska normativna kodifikacija novoštokavskoga standarda mogu se postići samo na temelju kvalificirane, reprezentativne i već prilično stabilizirane jezične prakse u svim polivalentnim funkcijama standardnoga jezika, uz verifikaciju autonomnoga jezičnog osjećaja u samome standardnom jeziku. Jedino se to može učiniti i na hrvatskoj i na srpskoj strani, tj. kodificirati već postojeću uporabnu normu hrvatsku i srpsku. Tu onda u načelu (ali samo u načelu) ni samo nazivlje nije više važno – poznati Daniel Jones izvršio je odgovarajući posao za britansku varijantu standardnoga engleskoga pod veoma skromnim naslovom »received pronunciation« (prihvaćeni izgovor).

Ne bi trebalo shvatiti ovu ocjenu kao da Matešić u dvojnim izborima prihvaća uvijek srpsko rješenje. Nipošto ne, jer ako npr. donosi samo oblik *finans* (61), donosi i samo oblik *tko* (201), što je svakako teža povreda ravnopravnosti, jer se radi o osnovnom rječničkom blagu, čak o gramatičkoj riječi. No drugačije i ne može biti ako se ne polazi od stvarnoga jezičnog stanja, i ne bismo zapravo ništa dobili da idemo prebrojavati koja je strana više puta oštećena. I u takvim neortoeptskim jezičnim činjenicama Matešić također gdjekada zaostaje i za Pravopisom iz 1960.: tamo su npr. uz »klasične« oblike s *-or-* (četvoro i sl.) »sankcionirani« i oblici s *-er-*, praktički jedini u praksi hrvatske uporabne norme, a Matešić navodi samo oblike s *-or-* (199). Ima to i svoju ortoeptsku stranu, akcentološku, gdje je autor morao intervenirati iako u Pravopisu iz 1960. nije mogao naći oslonca. Radi se o pridjevima izvedenim od brojnih imenica s *-or/er-*, ili od brojnih imenica *dvòje*, *tròje*. Matešić navodi samo »klasične« oblike kao *dvòji*, *čètvori* (199), iako se ti, danas već rjeđi pridjevi, kada se govore, javljaju u hrvatskoj ortoeptskoj praksi pretežno s akcentima *dvòji*, *čètvèri*. Takvih kategorijskih propusta ima više, npr. Matešićevi tipovi *djèd*, *-da* u § 81 (57), *ràt*, *-ta* u § 91a (66) i *ràk*, *-ka* u § 104a (80) imaju svi $\acute{}$ u dugoj množini, iako u hrvatskoj uporabnoj ortoeptskoj normi većina imenica iz tih tipova ima u dugoj množini $\grave{}$ kao jedini akcent, ili bar pretežan. No tu se srećemo i s problemom racionalizacije akcenatskih tipova.

Kako sam već spomenuo, tim se pitanjem bavilo nekoliko lingvista, s većim ili manjim uspjehom. Uz Finku i Lehfeltda naveo bih, bar s hrvatske strane, još B. Klaića, J. Hamma, S. Babića. Mislim da Matešić nije dovoljno iskoristio njihove rezultate. Na primjer, sva tri gornja tipa zapravo su jedan tip, ili dva podtipa (*djed*, *rak* ~ *rat*). Matešić na prilično nesretan način dijeli tipove s promjenjivim i nepromjenjivim akcentom, razdjeljujući tako slične i povezujući raznorodne paradigme. U navedenom primjeru trebalo bi shvatiti da je *djed* nosilac promjenjiva naglaska, jer uz dugu ima i kratku množinu, gdje u genitivu imamo promjenu $\acute{}$ ^ (*djêdâ*). Ali to se ne da riješiti na taj način – u prvom redu, tu je dovoljna opća primjedba o akcentuaciji gen. pl. s vrijednosti za sve tipove, a zatim, zar nije npr. *raci* (ili *svati*, također u istom tipu) običnije nego *djedi*? S obzirom na odnos komunikacione i stilističke strukture, teško je jednoznačno odrediti koje imenice imaju, uz dugu, i još i kratku množinu – da pače, moguće je samo ustanoviti koje nemaju duge množine. Na primjer *psić*, iako bismo Matešićev raspored morali shvatiti tako da je množina jedino **psîćevi* (80).

Općenito uzevši, Matešić je bolje uspio s racionalizacijom glagolske akcentuacije, ali zato je u glagolu i više pojedinosti zanemareno. U tom bi se poslu trebalo ugledati na mehanizam konvencionalne litavske podjele. Tamo su npr. akcenti u deklinaciji klasificirani u samo 4 tipa, bez obzira na morfološke tipove,

rod, fonetske promjene i sl., s mehaničkim i lakim pravilima za odstupanja u podtipovima. Rezultat je da u prilično prosječnim gramatikama i rječnicima sama oznaka kojemu od četiri akcenatska tipa pripada koja imenica, dostaje za prilično širok krug interesenata, ni izdaleka ne samo profesionalaca.

U pojedinostima se mogu naći propusti koji nisu kategorijskog karaktera niti su rezultat koncepcije – svoju koncepciju provodi naime Matešić prilično dosljedno i uspješno, izuzmemo li npr. nedovoljno motivirano izdvajanje vokativa (139–140). Kao propuste možemo navesti opoziciju *dòbrā ~ dōbra* (44), iako poslije navodi ispravan određeni oblik *dōbrā* (165). Nije točna ni tvrdnja da je od slavenskih standardnih jezika jedini naš politoničan (5), ta karakterizacija vrijedi i za slovenski, iako u manjoj mjeri. Neobjašnjivo je zašto se navodi kao gen. *svēga* i kao ak. *svēga* (204), ta su dva oblika oba i akuzativna i genitivna. Isto je tako netočna konstatacija da u uzvicima tipa *alà, jój* dolaze iznimno uzlazni akcenti u inače nedopuštenoj poziciji (37), jer tu se radi o izvansustavnim pojavama, to nisu obični novoštokavski uzlazni akcenti, oni bi bili u toj poziciji fiziološki nemogući. Na koncu, naći ćemo i tiskarskih pogrešaka, koje su u ovakvu djelu osobito nezgodne, ali čini mi se da ih je neobično malo: *bogatāš* (26; treba *bogatātaš*), *ljūbi* (38; tr. *ljūbi*), *mudrac* (58; tr. *mūdrac*), *djēver* (69; tr. *djēvēr*) itd. Sličan je slučaj izostavljanje lokativa u singularu paradigmi *jā, thō* (201). Tiskarska je pogreška valjda i upućivanje imenica *čās, rāt, vřt*, prema Stevanoviću, u paragraf 86a (67), jer one u tip koji se tamo nalazi nikako ne mogu ući (62).

*

Zadržali smo se zaista mnogo na ovoj knjizi. No to je opravdano, u svakom su jeziku knjige takva opsega i karaktera rijetke, i makar imale i ozbiljnije nedostatke, predstavljaju uvijek događaj. Trebalo bi, dapače, da smo se osvrnuli na mnogo veći broj konkretnih primjera, ali mislim da nije bilo moguće ići dalje od ilustracija, u knjizi imamo 64 stranice trostupačnoga indeksa akcenatski obrađenih riječi (282–345), i već je sam taj indeks izvanredan dobitak (jedan je od glavnih praktičnih nedostataka Rešetareva izdanja Daničićevih *Srpskih akcenata*, uz nemoguću tipografsku opremu, izostanak indeksa). Uz indeks, velik je dobitak i posebna obradba akcentološke problematike u sufiksaloj tvorbi, iako i tu ima sličnih vrijednosti i promašaja kao u glavnom dijelu knjige, tj. u distribuciji po tipovima. Isto vrijedi i za obradbu proklize. Na koncu, bibliografija je prilično opsežna i predstavlja također znatan dobitak. Ima doduše praznina, da je autor, na primjer, poznavao jedan rad u 11. knj. Zbornika *Wiener slavistisches Jahrbuch* (1964.), ne bi se držao rezervirano prema Hammovu akcentuiranju dugoga ijekavskog jata (17). Što se pak tiče uvodnoga teoretskog i slavističko-historijskog dijela knjige, o njegovim sam kvalitetama govorio na početku.

GOVOR I STILISTIKA

Branko Vuletić

Kada se govori, piše, razmišlja o stilistici, često se, ovisno o jezičnoj razini na kojoj se ostvaruje stilistički postupak, govori o fonostilistici, morfostilistici, semantostilistici i sintaktostilistici.

Tako npr. fonostilistika proučava između ostalog i tzv. »akcent isticanja« (francuski: accent d'insistance), pojavu u kojoj je sva stilistička vrijednost sadržana isključivo u zvukovnom ostvarenju: pojačanom akcentu, produženom izgovoru naglašenog vokala i veoma napetom izgovoru početnog suglasnika (ako ovaj postoji); usporedimo npr. izraz *To je divno* kao izraz intelektualan, učtiv, nezainteresiran, s leksički istovjetnim izrazom koji govori o stvarnom, spontanom ushićenju govornika. Katkad se zbog akcenta isticanja, odnosno zbog velike napetosti kojom se izgovara početak riječi, može i akcenat riječi pomaknuti na prvi slog: npr. *izvânredno* može u stilističkom izrazu prijeći u *izvanredno*. Kako već sam leksički oblik uključuje određenu stilističku vrijednost, odnosno češće ga nalazimo u stilistički značajnim kontekstima, kao njegov uobičajeni izgovor prihvaćamo *izvanredno*, dakle izgovor pod utjecajem akcenta isticanja. Pojava prebacivanja akcenta sa zadnjeg sloga na prvi redovita je pojava kod akcenta isticanja u francuskom jeziku. Akcenat isticanja stilistički je postupak koji direktno određuje sadržaj iskaza, te ga stoga i zovemo fonološkim fonostilističkim postupkom.¹

Fonostilističke postupke koji govore isključivo o govorniku (dijalektalni izgovor pojedinih glasova i sl.), a nemaju veze s predmetom govora, zovemo fonetskim fonostilističkim postupcima.² Takvim se postupkom služi npr. Ranko Marinković u svom romanu *Kiklop* da bi što vjernije prikazao jedno lice – Hermafrodita. »*Pa ješte gospodine pukovniče – uvjereno odgovara Herma – dofadno je. Ofobito uveče . . . nema fe fta vaditi, pvodajemo fjake . . .*«³ Govorni poremećaji – sigmatizam i rotacizam – ne odnose se na predmet govora, stalno su prisutni u govornika te karakteriziraju isključivo njega, a ne i njegov odnos prema sadržaju, poruci.

Najčešći i najočitiiji morfonostilistički postupci su deminutiv i augmentativ,⁴ koji gotovo redovito osim intelektualne poruke (veličine) nose i stilističku, afektivnu poruku, dakle stav govornika prema predmetu govora. Tako npr. *ptičica* ne znači samo nešto malo, nego i lijepo, drago, simpatično, dok *ptičurina* ne znači samo nešto veliko, već i ružno, odbojno, antipatično. Slično je i u

¹ N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Klincksieck, Paris, 1964.

² Isto.

³ Ranko Marinković, *Kiklop*, Prosveta, Beograd, 1966., str. 415.

⁴ Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, I, II, Georg, Genève, Klincksieck, Paris, 1951.